

BI-ML1.21 přednáška 3

Daniel Vašata

FIT ČVUT

8. 10. 2025

Autoři: Karel Klouda, Daniel Vašata.
Problémy, návrhy apod. hlaste v [GitLabu](#).
Verze souboru: 8. října 2025 11:54.

Co bude v dnešní přednášce

- metoda nejbližších sousedů (KNearestNeighbors, kNN)
- různé míry vzdáleností
- kNN a normalizace dat
- prokletí dimenzionality

kNN: základní myšlenka

- Řešíme problém *supervizovaného učení*, kdy tedy chceme na základě p příznaků X_1, \dots, X_p predikovat hodnotu vysvětlované proměnné Y .
- Pro zjednodušení značení poskládáme příznaky do vektoru $\mathbf{X} = (X_1, \dots, X_p)^T$, který budeme chápat jako náhodný vektor, a jednu jeho konkrétní realizaci budeme značit \mathbf{x} .
- Dále budeme jako \mathcal{X} značit množinu obsahující všechny možné hodnoty příznaků, tj. $\mathbf{x} \in \mathcal{X}$, přičemž typicky $\mathcal{X} = \mathbb{R}^p$.
- Máme tedy trénovací množinu tvořenou N dvojicemi $(\mathbf{x}_1, Y_1), \dots, (\mathbf{x}_N, Y_N)$.
- Základní (a velice jednoduchá) myšlenka kNN je následující:
 - ▶ Chceme predikovat hodnotu vysvětlované proměnné pro datový bod $\mathbf{x} \in \mathcal{X}$.
 - ▶ V trénovacích datech najdeme k bodů (k je zadaný hyperparametr), které mají od \mathbf{x} nejmenší vzdálenost.
 - ▶ Predikci pak založíme na známých hodnotách vysvětlované proměnné pro těchto k bodů.
 - ▶ Jedná-li se o regresi (spojité Y), bereme průměr z hodnot pro tyto body.
 - ▶ Jedná-li se o klasifikaci, bereme nejčastější hodnotu mezi těmito body.

Nejbližší soused: jak ho najít

Klíčový je pojem vzdálenosti (resp. metriky):

Definice

Vzdálenost nebo také **metrika** na množině \mathcal{X} je funkce $d : \mathcal{X} \times \mathcal{X} \rightarrow [0, +\infty)$ taková, že pro každé $x, y, z \in \mathcal{X}$ platí

- i) $d(x, y) \geq 0$, a $d(x, y) = 0$ právě tehdy když $x = y$ - **pozitivní definitnost**,
- ii) $d(x, y) = d(y, x)$ - **symetrie**,
- iii) $d(x, y) \leq d(x, z) + d(z, y)$ - **trojúhelníková nerovnost**.

- Nejběžnější je volba **Eukleidovské vzdálenosti** nebo také L_2 vzdálenosti:

$$\|\mathbf{x} - \mathbf{y}\|_2 = d_2(\mathbf{x}, \mathbf{y}) = \sqrt{\sum_{i=1}^p (x_i - y_i)^2},$$

pro dva body $\mathbf{x} = (x_1, \dots, x_p)$ a $\mathbf{y} = (y_1, \dots, y_p)$ z \mathbb{R}^p .

- Později si ukážeme i jiné možnosti.

kNN: učení vs. predikování

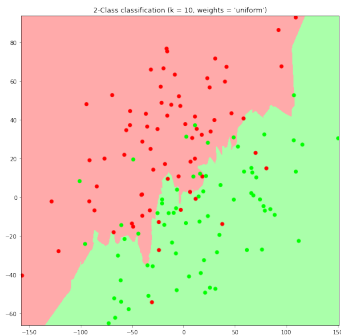
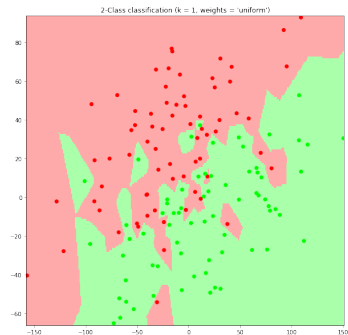
- U rozhodovacích stromů byla výpočetně náročná fáze učení, ale predikce už se konstruovaly velmi snadno a rychle (šlo jen o průchod nehlubokým stromem).
- Toto platí skoro o všech metodách pro supervizované učení: řádově více je náročné učení modelu než výpočet predikcí.
- U kNN je tomu naopak! Učení totiž vlastně neprobíhá: **trénovací data jsou sama o sobě naučeným modelem.**
- Co je naopak výpočetně náročné je predikce, tedy hledání nejbližších sousedů pro daný bod: vyžaduje to průchod všemi trénovacími daty a naměření vzdálenosti od každého trénovacího bodu.
- Hledání lze zrychlit tím, že si data jistým způsobem indexujeme (obvykle do jistého vyhledávacího stromu), potom se situace „znormální“ a predikování se zrychlí na úkor učení se (tj. tvorby indexu trénovacích dat).

kNN: hyperparametry

- Implementace kNN v `scikit-learn` je dostupná v balíčcích `KNeighborsRegressor` a `KNeighborsClassifier`.
- V případě regrese i klasifikace jsou pro kNN smysluplné tři hyperparametry:
 - ▶ Číslo k určující počet hledaných nejbližších sousedů (`n_neighbors`).
 - ▶ Použitá vzdálenost; obecně funkce vracejícím dvěma datovým bodům číslo (`metric`).
 - ▶ Váhy nejbližších sousedů určující „sílu jejich hlasu“ při predikci (`weights`).
- Postupně si tyto tři hyperparametry projdeme.
- Implementace kNN v `scikit-learn` nabízí ještě další parametry, ale ty se už týkají spíše způsobu výpočtu a tvorby případného indexu, takže neovlivňují přímo tvar modelu a nejedná se tedy striktně řečeno o hyperparametry.

kNN: hyperparametr k (počet sousedů)

- Většinu modelů lze přeučit (tzv. *overfitting*). Např. u stromů to šlo snadno, stačilo vytvořit příliš hluboký strom s velkým množstvím listů.
- U kNN lze přeučení zabránit **zvýšením počtu sousedů**, které mají vliv na predikci.
- Jak vypadá přeučený kNN lze vidět na obrázku níže vlevo, kde je výsledek binární klasifikace pro $k = 1$, vpravo jsou vidět tatáž data pro $k = 10$.

kNN: míra vzdálenosti jako hyperparametr (1/2)

- Předpokládejme, že všechny naše příznaky jsou čísla; ideálně, že se jedná o spojitě numerické příznaky.
- Potom lze jako vzdálenost vzít jakoukoli metriku definovanou na \mathbb{R}^p (kde p je počet příznaků).
- Nejobvyklejší volbou jsou tzv. L_q metriky (také Minkovského q -metriky příp. q -normy), kde $q = 1, 2, \dots$. Tyto jsou také přímo podporované v `scikit-learn`.
- Vzdálenost dvou bodů $\mathbf{x} = (x_1, \dots, x_p)$ a $\mathbf{y} = (y_1, \dots, y_p)$ z \mathbb{R}^p dané L_q metriku je rovna

$$\|\mathbf{x} - \mathbf{y}\|_q = d_q(\mathbf{x}, \mathbf{y}) = \sqrt[q]{\sum_{i=1}^p |x_i - y_i|^q},$$

speciálně pro $q = 1$ dostáváme

$$\|\mathbf{x} - \mathbf{y}\|_1 = d_1(\mathbf{x}, \mathbf{y}) = \sum_{i=1}^p |x_i - y_i|.$$

- Eukleidova vzdálenost tak odpovídá $q = 2$, Manhattanská vzdálenost pak $q = 1$.

kNN: míra vzdálenosti jako hyperparametr (2/2)

- Vzdálenost si můžeme ale definovat v podstatě libovolně, jde jen o to, aby byla schopná vrátit jednoznačně určené číslo pro dva datové body (tj. dva vektory příznaků).
- Lze také definovat i vzdálenosti, které se v každé dimenzi chovají jinak: např. jedná-li se o příznak spojitý numerický, přispěje do vzdálenosti absolutní hodnotou rozdílu, jedná-li se např. o jméno, lze použít Levenshteinovu vzdálenost, příp. lze na podmnožinu příznaků použít třeba cosinovou vzdálenost

$$\frac{\mathbf{x} \cdot \mathbf{y}}{\|\mathbf{x}\|_2 \|\mathbf{y}\|_2}.$$

- Volba sofistikované míry vzdálenosti může z jednoduchého kNN modelu udělat model složitý (a třeba i mocný). Obvykle také významně vzroste počet hyperparametrů, které určují, jak přesně daná vzdálenost vypadá (zejm. jakou váhu mají jednotlivé složky).
- Více se lze dočíst například zde: [Similarity Measures for Categorical Data: A Comparative Evaluation \(2008\)](#).

kNN: hyperparametr weights

- Představme si, že řešíme regresní problém a že jsme pro daný bod \mathbf{x} našli nejbližší sousedy $\mathbf{x}_1, \dots, \mathbf{x}_k$ s hodnotami vysvětlované proměnné y_1, \dots, y_k .
- Predikci pro \mathbf{x} můžeme zvolit klasicky jako „průměr nejbližších sousedů“, tedy

$$\hat{y} = \frac{1}{k} \sum_{i=1}^k y_i.$$

- Často se ale volí vážený průměr

$$\hat{y} = \frac{\sum_{i=1}^k w_i y_i}{\sum_{i=1}^k w_i},$$

kde w_i jsou nezáporné váhy jednotlivých bodů.

- Tyto váhy se obvykle volí tak, že *klesají se vzdáleností*; např. v `scikit-learn` je možné zvolit `weights=distance`, které nastaví

$$w_i = \frac{1}{d(\mathbf{x}, \mathbf{x}_i)}.$$

Různé váhy stejných příznaků

- Na rozdíl od rozhodovacích stromů je metoda kNN náročná na přípravu dat a je také citlivá na typy jednotlivých příznaků.
- Předpokládejme prozatím, že všechny naše příznaky jsou spojitě numerické.
- Představme si, že dva z příznaků jsou dva rozměry půdorysu bazénu (např. určujeme prodejní cenu domu): x_1 je uveden v centimetrech a x_2 v metrech.
- Nyní předpokládejme, že máme dva domy se čtvercovými bazény o straně 5 a 6 metrů. Jaký bude příspěvek příznaků x_1 a x_2 do Eukleidovské vzdálenosti příslušných dvou datových bodů?

$$(500 - 600)^2 + (5 - 6)^2 = 100^2 + 1 = 10001.$$

- Přestože se tedy tyto příznaky liší o stejnou vzdálenost, změna v x_2 je při měření vzdálenosti datových bodů (reprezentujících domy) naprosto zanedbatelná vůči změnám v x_1 .

Často nedosažitelná souměřitelnost příznaků

- Předchozí příklad s rozměry bazénů lze snadno vyřešit: budeme oba rozměry měřit v metrech. Ale většinou to není tak jednoduché.
- U domu můžeme mít například příznaky určující
 - ▶ plochu v bazénu v metrech čtverečních,
 - ▶ velikost koupelny také v metrech čtverečních,
 - ▶ velikost televize danou úhlopříčkou v palcích,
 - ▶ počet oken.
- Co s takovým případem? Je řešením převést plochu televize na metry čtvereční? Je zvětšení kuchyně o 2 čtvereční metry to samé, jako stejné zvětšení bazénu? A co teprve počet oken?
- V některých případech jsou příznaky jen těžko porovnatelné a v podstatě nelze najít nějakou univerzální míru.
- Toto lze složitě řešit pomocí sofistikovaných metrik plných hyperparametrů anebo jednoduše (ale často naivně) pomocí **normalizace dat**.

Normalizace dat (1/2)

- Jednoduchou metodou, jak zabránit nejextrémnějším úletům způsobeným pestrá škálou příznaků a jejich významů je normalizace každého příznaku do intervalu $[0, 1]$, která se nazývá **min-max normalizace**.
- Postup je následující: pro daný příznak najdeme jeho minimální a maximální hodnotu v trénovacích datech: \min_x, \max_x a pak hodnotu x_i tohoto příznaku pro i -tý datový bod nahradíme

$$x_i \leftarrow \frac{x_i - \min_x}{\max_x - \min_x}.$$

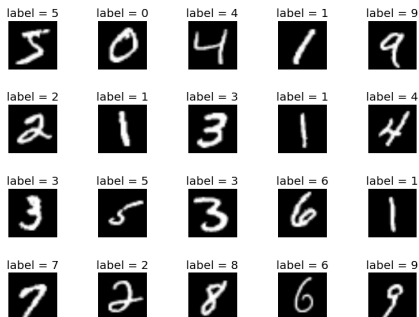
- Tím docílíme toho, že všechny hodnoty budou z intervalu $[0, 1]$.
- Změny v jednotlivých příznacích se pak vlastně porovnávají s maximálním možným rozdílem hodnot v trénovacích datech a tím se docílí jisté omezené souměřitelnosti.
- Další, často používanou normalizací je **standardizace**:

$$x_i \leftarrow \frac{x_i - \bar{x}}{\sqrt{s_x^2}},$$

kde $\bar{x} = \frac{1}{n} \sum_i x_i$ je výběrový průměr a $s_x^2 = \frac{1}{n-1} \sum_i (x_i - \bar{x})^2$ je výběrový rozptyl daného příznaku.

Normalizace dat (2/2)

- Předchozí postup *normalizace po příznacích* ale rozhodně není univerzální.
- Uvažujme známý **MNIST dataset** s rukou psanými číslicemi zachycenými na černobílých fotkách o rozměrech 28×28 pixelů se stupněm šedi 0 až 255.

- Datový bod tedy obsahuje $28 \times 28 = 784$ příznaků s hodnotami od 0 (černá) do 255 (bílá).
- Je v tomto případě normalizace po příznacích vhodná?

Normalizace dat (2/2)

- Vhodná moc není, jednak kvůli příznakům (pixelům), které jsou ve všech obrázcích nulové (černé), ale i kvůli těm, které jsou na pár obrázcích trochu šedivé.
- Zde vlastně není normalizace vůbec nutná, neboť všechny příznaky jsou co do měřítka a významu totožné.
- Lze použít normalizaci do intervalu $[0, 1]$, ovšem nikoli po příznacích:

$$x_i \leftarrow \frac{x_i - \min_X}{\max_X - \min_X},$$

kde \min_X a \max_X jsou maxima nikoli v daném sloupci (příznaku), ale ve všech sloupcích.

- Pro MNIST data je $\min_X = 0$ a $\max_X = 255$.

Obecně je normalizace dat velké a složité téma, ke kterému neexistuje nějaký univerzální správný přístup.¹

¹Jak to tak chodí.

kNN a nominální příznaky

- kNN se bez použití speciálních metrik neumí dobře vypořádat s nominálními příznaky.
- Jako příklad uvažujme příznak u domu (zase dům prodáváme), který určuje číslo části Prahy (1 až 22).
- Zde očividně nemá cenu měřit velikost číselného rozdílu.
- Lze buď modifikovat metriku tak, aby za tento příznak vracela nulu, pokud má pro dva datové body stejnou hodnotu, jinak aby vracela jedničku. Rozlišovala by tak jenom dva stavy: shodná/různá hodnota příznaku.
- Podobný (ale ne úplně stejný, to si rozmyslete) výsledek dostaneme, pokud použijeme *one-hot encoding* a *dummy příznaky* (kterých bude 22).
- Pro ordinární příznaky už může použití klasických číselných rozdílů dávat smysl, ale obecně je to problematické.

Prokletí dimenzionality

- **Prokletí dimenzionality** (angl. **the curse of dimensionality**), je pojem, který odkazuje na některé problémy objevující se v případě vysokého počtu příznaků, kdy jsou datové body prvky mnohadimenzionálního prostoru.
- Tyto problémy hrají svoji roli v mnoha metodách a proto jsou **redukce dimenzionality** a výběr příznaků (angl. **feature selection**) jedním ze zásadních témat při zpracování dat.
- S kNN jsou spojeny zejména dva efekty způsobené vysokou dimenzí dat:
 - ▶ **Data se zvyšováním dimenze řádnou a navzájem se vzdalují.** Pro zachování stejné hustoty pro vyšší dimenzi by bylo nutné řádově navýšit počet datových bodů, což není obvykle možné.
 - ▶ **S rostoucí dimenzí se pro klasické metriky zmenšují rozdíly mezi vzdálenými a blízkými body.**
- První efekt si demonstrujeme na příkladu.

Prokletí dimenzionality: řídnutí bodů

Představme si, že máme d -dimenzionální jednotkovou krychli (hyperkrychli), tedy oblast

$$[0, 1] \times [0, 1] \times \cdots \times [0, 1] \subset \mathbb{R}^d$$

a v ní máme náhodně rozhozeno (dle uniformního rozdělení) 1000 bodů.

Otázka: Jak velkou musíme mít „podkrychli“, aby obsahovala v průměru 10 bodů (tj. pokrývala jednu setinu objemu)?

- Pro jednodimenzionální krychli (tj. úsečku) je to úsečka o délce 0,01.
- Pro dvoudimenzionální čtverec je to čtverec o straně 0,1.
- Ve třídimenzionální prostoru je to krychle o hraně a , kde $a^3 = 1/100$, tedy

$$a = \sqrt[3]{\frac{1}{100}} \approx 0,215$$

- V dimenzi d je to pak krychle o straně

$$a = \sqrt[d]{\frac{1}{100}}$$

pro $d = 10$ je $a \approx 0,63$ a pro $d = 50$ je $a \approx 0,91$.

- Z pohledu strojového učení to znamená, že hustota trénovacích bodů s rostoucí dimenzí klesá. **Body jsou od sebe velmi vzdálené.**